

Solin merkitys mithralaisessa ikonografiassa

Salla Salmela
Taidehistorian kandidaatintutkielma
Kevätlukukausi 2018
Musiikin, taiteen ja kulttuurin tutkimuksen laitos
Jyväskylän yliopisto

SISÄLTÖ

SISÄLTÖ

1	JOHDANTO.....	3
2	MITHRALAISUUS MYÖHÄISKEISARIAJAN ROOMASSA.....	6
3	MONIMERKITYKSINEN SOL.....	9
	3.1 Sol osana taivasta kuvastavaa tauroktoniaa.....	10
	3.1.1 Taivaankannen ylittävä aurinko.....	12
	3.1.2 Solin yhteys Sol Invictukseen	15
	3.2 Sol osana universumia kuvastavaa mithraeumia	18
	3.2.1 Auringon matka pohjoisella ekliptikalla.....	22
	3.2.2 Sielujen laskeutuminen kesäpäivänseisaukselta	23
	3.2.3 Solin yhteys kulttihierarkiaan	25
4	PÄÄTÄNTÖ.....	27
	4.1 Tutkimustulokset ja tutkimuksen luotettavuus	27
	4.2 Jatkotutkimusaiheet	30
	LÄHTEET	32

1 JOHDANTO

Mithralaisuus oli myöhäiskeisariajan Roomassa kukoistanut mysteeriuskonto, jossa palvottiin persialaisperäistä valonjumala Mithraa (lat. *Mithras*) (Beck ja Panagiotidou 2017, 1). Kuvilla ja symboleilla oli merkittävä rooli sen oppien ilmentämisessä ja voisi jopa sanoa, että mithralaisuus manifestoitui nimenomaan niiden muodostamien kokonaisuuksien kautta. Ikonografiansa avulla mithralaiset sekä perehtyivät uskontonsa salaiseen tietoon että hahmottivat heitä ympäröivää fyysistä todellisuutta. (Beck ja Panagiotidou 2017, 11.) Mithralaisuudesta on säilynyt hyvin vähän kirjallisia lähteitä, mikä johtuu osittain niiden suurilta osin kristittyjen aiheuttamasta tietoisesta hävityksestä ja osittain myös siitä, että niitä ei luultavasti alun perinkään ollut kovin paljon uskonnon esoteerisesta luonteesta johtuen. Tämä lisää entisestään visuaalisen aineiston merkitystä mithralaisen oppijärjestelmän rekonstruktioimisessa. (Gordon 1988, 46.)

Tutkielmassani käsittelen mithralaisten kulttireliefin eli tauroktonian vasemmassa yläkulmassa esiintyvän auringonjumala Solin merkitystä. Kyseisestä hahmosta mielenkiintoisen tekee erityisesti se, että mithralaisessa ikonografiassa esiintyy hieman ristiriitaisesti kaksi aurinkoon yhdistettyä jumaluutta: Mithra ja Sol. Claussin mukaan ne voidaan nähdä joko yhden jumalan kahtena ilmentymänä, tai kahden eri jumaluuden yhteensulautumana. Mithran rooli on kuitenkin uskonnon kuvastossa Soliin nähden hallitseva. Myös Mithralle osoitetuissa votiivikirjoituksissa siihen on usein yhdistetty roomalaiseen auringonjumala Soliin liittyviä nimityksiä, kuten *Deus Sol Invictus Mithras* ja *Deus Sol Mithras*. (Clauss 2000, 146.) Vaikuttaakin siltä, että Sol on jäänyt mithralaisten keskuudessa Mithran varjoon. Tästä huolimatta ei ole täysin selvää, missä määrin uskonnon harjoittajat yhdistivät Mithran aurinkoon. Ilmeisesti Mithra paradoksaalisesti sekä oli että ei ollut aurinko (Beck 2000, 165).

Tästä erikoisesta asetelmasta herää kysymys Solin mithralaisessa ikonografiassa saamasta merkityksestä. Oliko sillä jokin varsinainen funktio uskonnon oppien ilmentäjänä, vai toimiko se ainoastaan viittauksena fyysiseen aurinkoon?

Tutkielmani tavoitteena on vastata tähän kysymykseen nostamalla Sol lähemmän tarkastelun kohteeksi ja analysoimalla niitä merkityksistä, joita tämä jumala mahdollisesti sai osana tämän mysteeriuskonnon ikonografiaa.

Tutkimusmetodinani käytän Erwin Panofskyn (1892-1968) ikonologista analyysia, jonka tavoitteena on selvittää teoksen varsinainen merkitys tarkastelemalla mihin sosiaalisiin ja kulttuurisiin arvoihin, ideologioihin ja aatteisiin tutkittavassa teoksessa käytetyt ilmaisukeinot ovat kytköksissä (Ockenström 2012, 211-212). Joten sen lisäksi että tarkastelen niitä merkityksiä, joita mithralaiset Solin hahmoon liittivät, pyrin tuomaan esiin laajemmin sitä, mitä se kertoo yleisemmällä tasolla etenkin Rooman uskonnollisista ajattelumalleista ja ilmapiiristä myöhäiskeisariajalla. Tarkoitukseni ei siis ole kiinnittää huomiota niinkään tutkimuskohteeni visuaalisuuteen tai esteettiseen arvoon, vaan niihin tietoisin ja tiedostamattomiin merkityksiin, joita se sai syntyäkseen omassa ilmenemiskontekstissaan. Ymmärrän kuitenkin lähtökohtani anakronistisuuden, yrityksestä huolimatta Solin merkitystä voi tuskin koskaan palauttaa täysin alkuperäisen kaltaiseksi.

Roger Beck on esittänyt, että mithralaista ikonografiaa voidaan tulkita osana kolmea toisistaan erillistä symbolikokonaisuutta. Nämä ovat uskonnon kulttipaikka eli mithraeum sekä siihen sisältyvät kulttireliefi eli tauroktonia ja seitsentasoinen planeettojen järjestykseen perustuva kulttihierarkian kuva. (Beck 2006.) Solin kuva sisältyy näistä kokonaisuuksista kahteen ensimmäiseen, joten tarkastelen sen merkitystä enimmäkseen niiden kautta. Tämän lisäksi kuitenkin sivuan tutkielmani loppupuolella myös sitä, minkälaisia yhteyksiä Solilla mahdollisesti on kulttihierarkiaan.

Mithralaisen ikonografian modernilla tutkimuksella on jo satavuotiset perinteet. Ensimmäisenä sitä tutki 1890-luvun lopulla belgialainen historioitsija Franz Cumont, joka liitti mithralaiset symbolit tulkinnoissaan etenkin persialaiseen zarathustralaisuuteen ja sen pyhiin kirjoituksiin (Gordon 1988, 46). Cumontin tulkinnat säilyivät yleisesti hyväksyttynä teoriana aina 1970-luvulle asti, jonka jälkeen tutkijat alkoivat kallistua yhä enemmän kosmologiaan ja astronomiaan viittaavien tulkintamallien suuntaan (Ulansey 1989, 19). Niiden kautta

lähestyn Solin merkitystä myös omassa tutkielmassani. Sen lisäksi, että käsitys mithralaisen ikonografian viittaussuhteesta tähtitaivaaseen ja kosmoksen rakenteeseen on tällä hetkellä alalla yleisesti hyväksytty teoria, kyseinen tulkintamalli tarjoaa hyvät lähtökohdat etenkin Solin merkityksen tarkastelemiselle. Auringon personifikaationa sen voi nähdä viittaavan lähes suoraan astronomian läheisyyteen mithralaisessa ikonografiassa.

2 MITHRALAISUUS MYÖHÄISKEISARIAJAN ROOMASSA

Mithralaisuus oli yksi viimeisimmistä hellenistisistä idästä Roomaan rantautuneista mysteeriuskonnoista, joka saavutti suurimman suosionsa toisella ja kolmannella vuosisadalla jaa. (Beck ja Panagiotidou 2017, 1). Kuitenkin jo 400-luvulla se alkoi menettää kannatustaan etenkin kristinuskon kannatuksen nousun myötä, kunnes katosi kokonaan 500-luvulla (Gordon 19876, 99).

Laajasta tutkimuksesta huolimatta on edelleen osittain epäselvää, kuinka mithralaisuus muodostui ja mistä kaikkialta se omaksui vaikutteita. Mithra-jumalanpalvomisella oli ollut pitkät perinteet jo muinaisessa Lähi-idässä, jossa sitä olivat suosineet etenkin paimentolaisheimot. Näiden keskuudessa Mithra oltiin yhdistetty muun muassa valoon, oikeuteen ja sopimuksiin. (Sick 2004, 432.) Länteen saavuttuaan kyseinen kultti kuitenkin koki paljon muutoksia, eikä sen roomalaista ja iranilaista versiota voidakaan pitää täysin samana asiana (Gordon 1972, 95). Osa tutkijoista jopa arvelee mithralaisten ainoastaan lainanneen jumalalleen nimen iranilaiselta Mithralta tarkoituksenaan näin ehkä lisätä uskontonsa eksotiikkaa. Todennäköisempää kuitenkin on, että uskonnon läntisellä versiolla oli ainakin jonkin verran yhteyksiä sen itäisiin juuriin. (Gordon 1972, 96.)

Roomassa Mithra yhdistettiinkin iranilaisittain valoon ja aurinkoon, mutta tämän lisäksi siihen alettiin liittää myös aivan uudenlaisia ominaisuuksia. Mithralaisten keskuudessa se esimerkiksi nähtiin kaikkia muita jumalia ylemmänä olevana luojajumalana (Gordon 1976, 81), jonka myös uskottiin taltuttaneen maailmankaikkeudessa vallitsevan sekasorron (Hänninen, Lehtonen ja Kahlos 2012, 112) ja olevan universumin järjestyksen ylläpitäjä (Clauss 2000, 147). Uskonnonfilosofialtaan mithralaisuus oli dualistinen ja siinä oli vahvasti läsnä ajatus hyvästä ja pahasta sekä valosta ja pimeydestä (Mustakallio 2008, 120). Tämä ajatusmalli erotti sen esimerkiksi Rooman perinteisestä uskonnosta, joissa tällaista vastakkainasettelua ei ilmennyt. Mithralaisuus oli suosittu etenkin orjien, vapautettujen orjien sekä sotilaiden keskuudessa. Legioonilla olikin suuri merkitys sen leviämisessä ympäri Rooman valtakuntaa. (Hänninen ym.

2012, 111-112.) Naiset tämä uskonto sen sijaan sulki ulkopuolelleen, vaikkakin yksittäiset varakkaat naiset saattoivat toimia sen suojelijoina (Mustakallio 2008, 120).

Mithralaisilta vaadittiin sitoutumista, itsehillintää, korkeaa moraalia sekä auktoriteetin tunnustamista (Gordon 1972, 102-103). Heidän keskuudessaan noudatettiin tarkkoja sääntöjä ja pyrittiin askel askeleelta vapautumaan maanpäällisestä elämästä kohti korkeampaa olemista (Mustakallio 2008, 114). Tämä sielun-taivaaseen kohoaminen tapahtui edellä mainitun planetaariseen järjestykseen perustuvan kulttihierarkian kautta, jolla eteneminen edellytti perehtymistä uskonnon salaiseen tietoon eli Mithran mysteereihin (Gordon 1972, 103). Hierarkian tasot matalimmasta korkeimpaan olivat korppi (*corax*), sulhanen (*nymphus*), sotilas (*miles*), leijona (*leo*), persialainen (*perses*), auringon viestinviejä (*heliodromus*) sekä isä (*pater*) (Hänninen ym. 2012, 112-113). Sielun nousemisen lisäksi tähänjärjestelmään liittyi osaltaan myös mithralaisten usko niiden laskeutumisesta alas taivaasta joko syntymän hetkellä tai mahdollisesti jo aikaisemmin (Gordon 1972, 97).

Sielujen reitti kohti taivasta kulki siis seitsemän planetaarisen sfäärin läpi aina näistä korkeimmalle eli Saturnuksen sfäärille saakka. Tämä kosminen matka oli mahdollinen jo maanpäällisen elämän aikana ja se ikään kuin kuvasi ihmisen etenemistä kohti täydellistymistä. Mithralaisille siinä ei kuitenkaan ollut kyse ainoastaan vertaiskuvallisesta henkisestä kasvusta, kuten nykypäivän näkökulmasta olisi helppo ajatella, vaan konkreettisesta tapahtumasta. (Gordon 1972, 97-98.) Kaikki mithralaiset eivät tosin koskaan tavoittaneet hierarkian korkeimpia tasoja (Gordon 1972, 100). Lisäksi Saturnustakin ylempänä sijaitsevan kiintotähden sfäärin ja sen takana sijaitsevien tuonpuoleisuuden ja ikuisuuden uskottiin olevan saavutettavissa vasta kuoleman jälkeen (Gordon 1972, 102).

Mithralaisuus ei omaleimaiselta vaikuttavasta oppijärjestelmästäan huolimatta ollut vailla yhteyksiä sitä ympäröivään kulttuuriin, vaan päinvastoin. Se omaksui paljon vaikutteita samaan aikaan Roomassa esiintyneistä kosmologis-sävytteisistä uskonnollista ja filosofisista suuntauksista, kuten uusplatonilaisuus-

desta ja gnostilaisuudesta (Barton 1994, 198). Näissä molemmissa esiintyi ajatuksia sekä sielujen taivaallisesta alkuperästä että niiden palaamisesta sinne takaisin (Hänninen ym. 2012, 316; Champion 2012, 152; Sihvola ja Thesleff 1994, 428; Barton 1994, 199). Tosin ainakin gnostilaisuudessa sielujen uskottiin kykenevän nousemaan taivaaseen vasta kuoleman jälkeen eikä maanpäällisen jo elämän aikana, kuten mithralaiset ajattelivat (Barton 1994, 199).

Myöhäiskeisariajan Roomassa tällaisia kosmologisia oppeja pidettiin usein varsin pätevinä selityksinä maailman luonteesta ja ihmisyyden alkuperästä. Käyttäessään niitä omiin tarkoituksiinsa mithralaiset luultavasti määrittelivätkin itsensä jonkinlaisen yleisesti hyväksytyyn ja uskottavan tiedon edustajiksi. Kun he vielä sovelsivat ja uudelleenjärjestelivät muualta omaksumiaan aatteita, tuloksena oli aivan uudenlaista uskonnollista tietämystä. Tämä oli tarjolla ainoastaan mithralaisuuteen vihkiytyneille ja näin ollen myös heidän uskontonsa toiminnan ydin. (Beck 1988, 1.)

Vaikuttaa siltä, etteivät mithralaiset ainoastaan olleet tietoisia erilaisista Roomassa esiintyneistä uskonnollis-filosofisista suuntauksista, vaan he myös kykenivät aktiivisesti muokkaamaan niiden sisältöä omia tarpeitaan vastaaviksi. Mithralaisuus ilmeisesti olikin opillisesti varsin kehittynyt instituutio, eikä ainoastaan alempien kansanluokkien suosima, sisällöltään yksinkertainen uskonto, kuten siitä toisinaan ajatellaan (Beck 1988, 1). Tässä uskonnossa kietoutuivat omalaatuisella tavalla muinainen iranilainen Mithra-jumalan palvonta, kreikkalais-roomalaisessa kulttuurikontekstissa syntyneet astronomiset ja kosmologiset opit sekä muut aikakaudelle ominaiset uskonnolliset ja filosofiset suuntaukset. Nämä piirteet antavat pohjan myös mithralaisten omalaatuiselle kuvastolle.

3 MONIMERKITYKSIINEN SOL

Sol saa mithralaisessa ikonografiassa monia eri merkityksiä, jotka eivät tosin aina ole täysin varmoja tai yksiselitteisiä. Lisäksi uskonnon symbolit ja kuvat ovat tiiviissä yhteyksissä toisiinsa ja niiden merkitykset ovat osittain päällekkäisiä, mikä tosinaan aiheuttaa haasteita niiden tutkimisessa. Käsittelen tutkielmassani ainoastaan tauroktoniassa esiintyvää Solin kuvaa, mutta sen merkitys linkittyy kyseisen reliefin kautta myös mithraeumiin. Kyseinen piirre tekee näiden kahden kokonaisuuden suhteesta varsin mielenkiintoisen. Erityisesti tauroktoniassa esiintyvät Mithra, Sol, Luna sekä soihdunkantajat Cautes ja Cautopates liittyvät siinä saamiensa merkitystensä lisäksi myös kulttihuoneen maailmankaikkeutta kuvastavaan rakenteeseen. Mithraeum ei siis ikään kuin ole kokonainen ilman tauroktoniaa, joka puolestaan on oma itsenäinen kokonaisuutensa tästä kulttihuoneesta irrotettunakin. (Beck 2006.)

Tämän päällekkäisyyden takia Solinkin merkitystä voidaan analysoida kahdessa eri kontekstissa, vaikka varsinainen tarkastelun kohteena oleva kuva säilyykin samana. Kyseistä hahmoa tutkittaessa on hyvä ottaa huomioon myös se, että sen saamat merkitykset ilmeisesti liittyvät jossain määrin myös sen alapuolella kuvattuun soihtuaan ylöspäin pitelevään Cautekseen. Nämä kaksi ovat ikään kuin jonkinlainen symbolipari, jotka viittaavat usein samoihin asioihin. Esimerkiksi Cauteksen ylöspäin nostetun soihdun on nähty kuvaavan Solin tavoin auringon nousua ja lämpöä (Gordon 1976, 126). Selkeyden vuoksi olenkin rajannut tämän hahmon käsittelyn tutkielmani ulkopuolelle.

Mithralaiselle kuvastolle ovat myös tyypillisiä sen sisältämät vastinparit, ilmeisimmät ovat Sol ja Luna sekä Cautes ja Cautopates. Niiden kautta tulee hyvin esille mithralaisten ajatus vastakohtien välillä vallitsevan jännitteen kautta saavutettavasta tasapainosta (Beck 2000, 168). Tämän jaottelun seurauksena tauroktonian oikeassa yläreunassa sijaitseva Luna kuvastaakin usein Solin kanssa vastakkaisia asioita, minkä takia sivuan osittain myös sen merkitystä.

3.1 Sol osana taivasta kuvastavaa tauroktoniaa

Kuva 1. Tauroktonia, jossa Sol on kuvattu ajamassa valjakoilla. Kuva Lauri Ockenström. Museo nazionale romano - Terme di Diocleziano. Rooma.

Mithralaiset sijoittivat tauroktonian keskeiselle paikalle mithraeumin päätyyn, mikä kertoo sen suuresta merkityksestä heidän keskuudessaan. Reliefin keskellä on kuvattuna härkää surmaava persialaisasuinen hahmo, joka luonnollisesti on Mithra. Näiden kahden ympärille on kerääntynyt joukko eläimiä, joita ovat Mithran viitan päällä istuva korppi, härän kiveksiin tarrautunut skorpioni sekä pistohaavaan hyökkäävät käärme ja koira. Lisäksi reliefin molemmilla reunoilla on kaksi soihtua pitelevää hahmoa, joista vasemmanpuoleisen eli Cauteksen soihtu osoittaa ylöspäin ja oikeanpuoleisen eli Cautopateen lyhty alaspäin.

Reliefin vasemmassa yläkulmassa on esitetty hevosvaljakoilla ajava mies- ja oikealla vastaavasti härkävaljakoilla ajava naishahmo. Nämä kaksi ovat aurin- ja kuun personifikaatiot tai jumaluudet Sol ja Luna, jotka kuvaavat kyseisten taivaankappaleiden liikettä taivaankannen yli (Beck 2006, 201). Sol on kuvattu usein joko valjakoilla ajavana tai vain hartioista ylöspäin näkyvänä viittaan ja sädekuunuun sonnustautuneena nuorukaisena, joka toisinaan pitelee kädessään maapalloa tai toisinaan muita attributtejaan, kuten ruoskaa. Gordonin mukaan vaunuilla ajava Sol viittaa ensisijaisesti fyysiseen aurinkoon ja sen liikkeisiin, kun

taas hartioista ylöspäin kuvattu Sol saa tätä symbolisempia merkityksiä (Gordon 1972, 102). Gordon ei avaa näkemystään tämän enempää, mutta siitä voisi päätellä tässä luvussa käsiteltävien auringon päivittäiseen liikkeeseen ja siihen liittyviin asioihin viittaavien tulkintojen Solin merkityksestä osana tauroktoniaa pätevän ennen kaikkea valjakoilla ajavaan Soliin. Sen sijaan tuonnempana käsiteltävät Solin mithraeumissa saamat epäkonkreettisemmat ja symbolisemmat merkitykset sopisivat paremmin hartioista ylös päin kuvattuun auringonjumalaan.

Kuva 2. Tauroktonia, jossa Sol on kuvattu hartioista ylöspäin näkyvänä hahmona. 200-luvun jaa. loppu. Museo nazionale romano - Terme di Diocleziano. Rooma. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mitra_tauroctono,_Terme_di_Diocleziano,_Museo_Nazionale_Romana,_Rome.jpg

Tauroktonia on monitulkintaisuudesta johtuen aiheuttanut tutkijoiden keskuudessa paljon keskustelua sen merkityksestä, vaikka toisistaan eriävät näkemykset eivät aina suljekaane toisiaan pois. Seuraavaksi esitetyt asiat ovatkin vain näkökulmia siitä, kuinka mithralaiset sen saattoivat nähdä. Uskonnon iranilaisiin juuriin viittaavan tulkintatavan mukaan reliefi esittää yksinkertaisesti Mithraa, joka surmaa härän mahdollisesti ahdistettuaan sen ensin luolaan (Beck 2006, 29) Toisaalta härän on myös tulkittu kuvastavan Mithran taltuttamaa kosmista kaaosta (Gordon 1972, 96). Beck on myös ehdottanut sen viittaavan kuuhun ja Mithran puolestaan aurinkoon, jolloin härän surmaaminen kuvastaisi kuusta voiton saanutta aurinkoa, eli joko uutta kuuta tai kuun pimennystä (Beck 2006, 215). Yksi yleisimmistä tulkintatavoista vaikuttaisi kuitenkin olevan, että sekä tauroktoniassa kuvatut eläinhahmot että kaksi soihdunkantajaa kuvastaisivat

tähtikuvioita ja niiden liikettä. Ulansey tosin on huomauttanut monien tutkijoiden täysin sivuuttaneen, että tällä tulkintaperiaatteella myös Mithran pitäisi olla tähtikuvio, ja ehdottaakin Mithran viittaavan Orioniin (Ulansey 1987, 27).

3.1.1 Taivaankannen ylittävä aurinko

Oli Mithran, härän sekä muiden reliefissä esiintyvien hahmojen merkitys mikä hyvänsä, niin nykytutkimuksessa tauroktonian nähdään yleensä tavalla tai toisella viittaavan yötaivaan tapahtumiin. Tämä antaa suuntaa myös sille, minkälaisia merkityksiä Sol saa osana sitä. Katsontatapaa, jonka mukaan kyseinen kulttireliefi esittää näkymää tähtitaivaalle jonain tiettyinä vuorokauden hetkenä, voi havainnollistaa kuvittelemalla katsojana seisovansa pohjoisella pallonpuoliskolla kasvot kohti etelää. Tällöin tauroktonian vasen puolisko näyttäytyy itänä ja oikea puolestaan läntenä. Vastavasti alareuna kuvastaa horisonttia ja yläreuna taivaankannen lakipistettä (kuva 4). Kyseiset reliefit ovat usein suorakaiteen muotoisia, mutta paremmin nousevia ja laskevia taivaankappaleita kuvaamaan sopisi kaareva muoto. Tällaisiakin versioita löytyy, mutta ne ovat nelikulmaisia harvinaisempia. (Beck 2006, 200.) Näissä tauroktonioissa on usein kuvattuna myös 12 zodiakin merkkiä, jotka tuovat hyvin esille astronomian läsnäolon.

Kuva 3. Kaareva tauroktonia, jonka yläreunassa kuvattua 12 zodiakin merkkiä. Musée du Limes d'Aalen. Aalen. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Autel_Mithra_05273.jpg

Tauroktoniaa kuuluu siis "lukea" vasemmalta oikealle, eli näennäisesti ajateltuna idästä länteen, sillä tämä nähtiin antiikissa myös universumin päivittäisen liikkeen suuntana. Reliefin hahmojen edustamat taivaankappaleet ikään kuin nousevat idästä, saavuttavat huippunsa keskellä taivaan lakea ja laskevat länteen (Beck 2006, 203-204). Myös Sol, jonka siis voidaan nähdä viittaavan sekä suoraan

aurinkoon että sen takana vaikuttavaan jumaluuteen tai voimaan (Beck 2006, 198), on kuvattu liikkumassa valajakoillaan tämän suuntaisesti. Beckin mukaan Sol siis merkitseekin ennen kaikkea auringon nousua idästä, mutta myös sen muuta päivittäistä liikerataa eli kulminoitumista keskitaivaalla ja laskua kohti länttä (Beck 2006, 204).

Kuva 4. Sol ja Luna idästä länteen etenevällä matkallaan taivaankannen yli. Havainnollistava piirros Salla Salmela.

Mithralaisten symbolien tiivistä yhteydestä johtuen vaunuillaan ajava Sol kuvastaa auringon lisäksi myös koko tauroktonian kuvaaman taivaan liikettä ja rytmiä (Beck 2006, 204). Antiikin astronomian mukaan planeetat kulkivat samansuuntaisesti auringon kanssa, mutta vain eri nopeudella (Barton 1994, 86). Vasemmalta oikealle kiiruhtava Sol, samoin kuin oikealla kuvattu Luna, kertoisivatkin auringon ja kuun liikkeen lisäksi siitä, kuinka taivaankansi ja sen mukana myös taivaankappaleet liikkuvat idästä länteen 24 tunnin sykleissä. (Beck 2006, 204.) Lisäksi myös aurinkoon identifioidun Mithran liehuvan viitan voidaan nähdä viittaavan tähän kosmiseen liikkeeseen (Beck 2006, 210).

Antiikissa taivaankappaleiden liikkeiden kautta määritettiin ja mitattiin aikaa, minkä seurauksena Solinkin voidaan nähdä olevan yhteydessä myös ajan kulumiseen. Vasemmalta oikealle etenevän lukutavan mukaisesti sen merkitys

ajan kuvaajana tulee ennen Lunaa. Näin ollen auringonjumala merkitsee ”aikaisempaa” ja kuunjumalatar puolestaan ”myöhempää” aikaa. Tämän tulkintavan mukaan nämä kaksi hahmoa kuvastavat siis myöhäisemmän ja aikaisemman ajan välistä suhdetta. (Gordon 1976, 133.)

Kautta aikojen eri kulttuurien keskuudessa taivaankannen yli matkustava aurinko on myös nähty ihmisten toimia tarkkailevan jumaluutena, joka kykenee raportoimaan näkemästään toisille jumalille. Esimerkiksi kreikkalaiset toisinaan näkivät Helioksen Zeuksen kaiken näkevänsä ja kuulevana silmänä. (Sick 2004, 434.) Mahdollisesti mithralaisetkin siis yhdistivät valjakollaan kiitävään Soliin tämän kaltaisia asioita, ja esimerkiksi näkivät sen Mithran silmänä. Koska sääntöjen noudattaminen ja oikeudenmukainen toiminta olivat mithralaisille erityisen tärkeitä, niin tällaiselle tarkkailijalle on hyvinkin saattanut olla tarvetta. Ehkäpä Sol on toiminut mithralaisille ikään kuin jonkinlaisena muistutuksena siitä, että he olivat jatkuvasti jumalansa katseen ja valvonnan alaisina.

Kuvatyyppi, jossa Sol ja Luna esitetty kuvan ylälaidassa, niiden alla ollessa kuvattuna muita jumaluuksia, oli varsin yleinen myöhäiskeisariajan Roomassa. Tämän kaltainen kuvaustapa on esiintynyt esimerkiksi toisen roomalaisen mysteeriuskonnon, Kybelen kultin, ikonografiassa. Se että Sol on esitetty näin tauroktoniassakin saattaa viitata aikakaudelle ominaiseen lisääntyneeseen mielenkiintoon ajankuvaamista sekä taivaankappaleita ja niiden takana olevia jumlauksia kohtaan.

Kuva 5. Pyöreä hopealaatta, jossa on kuvattuna Kybele ajamassa vaunuillaan Sol Invictuksen loistaessa taivaalla. Kabulin arkeologinen museo. Kabul.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Cybele#/media/File:AiKhanoumPlateSharp.jpg>

Solin merkitys tauroktoniassa viittaa ennen kaikkea auringon päivittäisen matkaan taivaankannen yli sekä siihen liitettyihin teemoihin, kuten muiden taivaankappaleiden liikkeeseen ja tämän kautta myös ajan kulumiseen. Tässä kontekstissa kyseinen hahmo siis liittyy pikemminkin aikakaudelle ominaiseen kiinnostukseen planeettoja ja muita taivaankappaleita kohtaan, kuin varsinaisesti mithralaisten omiin opinkappaleisiin.

3.1.2 Solin yhteys Sol Invictukseen

Tauroktoniassa kuvatun Solin hahmo muistuttaa suurella määrällä myös toista auringonjumalaa, Sol Invictusta, jonka kultista tuli Rooman perinteisen uskonnon ohella valtakunnan virallinen uskonto vuonna 274 jaa. keisari Aurelianusen toimesta. Samalla vuosisadalla myös mithralaisuus saavutti suosionsa huipun, ja luultavasti nämä kaksi uskontoa ruokkivat toistensa menestystä. Auringonpaltvontaan liittyvistä ilmeisistä yhteneväisyyksistään huolimatta ne kuitenkin olivat toimintatavoiltaan hyvin erilaisia. Mithralaisuus koostui pienistä paikallisista yhteisöistä ja oli luonteeltaan salainen ja epävirallinen, kun taas Sol Invictuksen kultti oli valtakunnan virallinen uskonto ja oleellinen osa Rooman hallintoa. (Barton 1994, 203.)

Vaikka Sol Invictus nousi suosioon koko valtakunnan laajuisesti vasta 200-luvulla, niin Roomassa oli jo tätä aiemmin esiintynyt paikallisia aurinkokultteja, joista varhaisimmat on ajoitettu jo 300-luvulle eaa. Valitettavasti niistä on kuitenkin säilynyt vain vähän todisteita, minkä takia myös tieto niiden toiminnasta on rajallista. Ilmeisesti nämä varhaiset Solin kultit olivat kuitenkin ainakin jossain määrin samankaltaisia mithralaisuuden kanssa. Ne esimerkiksi koostuivat tiivistä paikallisyhteisöistä, ja olivat suosittuja etenkin sotilaisen keskuudessa. (Barton 1994, 203)

Sekä Solin että Sol Invictuksen kultit ovatkin todennäköisesti osaltaan vaikuttaneet siihen, millaiseksi mithralaisuus Roomassa muovautui (Barton 1994, 203) On myös esitetty, että mithralaiset jopa palvoivat Sol Invictusta Mithran ohella (Mustakallio 2008, 120), mikä lisäisi niiden yhteyttä toisiinsa entisestään. Ei tosin ole täysin selvää, missä menee mithralaisessa ikonografiassa esiintyvän

Solin ja muissa yhteyksissä ilmenevän Sol Invictuksen raja. Jotkut tutkijoista arvelevat, että nämä olivat täysin toisistaan erillisiä jumaluuksia, kun taas toiset puoltavat näkemystä siitä, että kyseessä on yksi ja sama auringonjumala, joka esiintyi kahden eri uskonnon ikonografioissa. (Hänninen ym. 2012, 200-201.) Nämä kaksi auringonjumalaa ainakin esitettiin hyvin samankaltaisesti, mistä voi päätellä niillä olleen ainakin jonkinlaisia sidoksia toisiinsa. Ainoana eroavaisuutena niiden kuvaustavoissa on oikeastaan se, että Sol Invictuksen kultin ikonografiassa kyseinen jumala esiintyy keskeisenä hahmona, eikä ainoastaan sivuroolissa, kuten tauroktoniassa.

Kuva 6. Sol Invictukselle omistettu hopealevy. 200-lukujaa. British Museum, Lontoo. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Disc_Sol_BM_GR1899.12-1.2.jpg

Koska mithralaisuudella ja Sol Invictuksen kultilla mitä ilmeisimmin oli yhteyksiä toisiinsa, voidaan tauroktoniassa esiintyvän Solin nähdä kertovan niiden rinnakkaisesta kehityksestä ja vaikutuksesta toisiinsa. On hyvinkin mahdollista, että mithralaiset ovat omaksuneet Solin ikonografiaansa juuri Solin tai Sol Invictuksen kultista. Tämän seurauksena myös ne ominaisuudet, joita Sol Invictuksen kultin harjoittajat jumalaansa liittivät, kuten voitto, hallitsijuus ja valta (Watson 1999, 188) on saatettu mithralaisten keskuudessa yhdistää tauroktoniassa esiintyvään Soliin. Toisaalta mithralaiset kuitenkin näkivät Mithran jumalista voimakkaimpana. Joten mikäli tauroktonian Sol todella yhdistettiin Sol Invictukseen, niin Mithran esittäminen sitä keskeisempänä hahmona ikään kuin korostaisi Mithran suuruutta tähän toiseen auringonjumalaan nähden. Näin tämä sisäänpäin kääntynyt uskonto olisi ikään kuin julistanut oman jumalansa olevan jopa Rooman virallista jumalaa suurempi. Mutta kuten aikaisemmin tuli ilmi, eivät Sol Invictus ja tauroktoniassa kuvattu Sol ole täysin sama asia, joten tällaista johtopäätöstä ei voida tehdä aivan suorilta käsin.

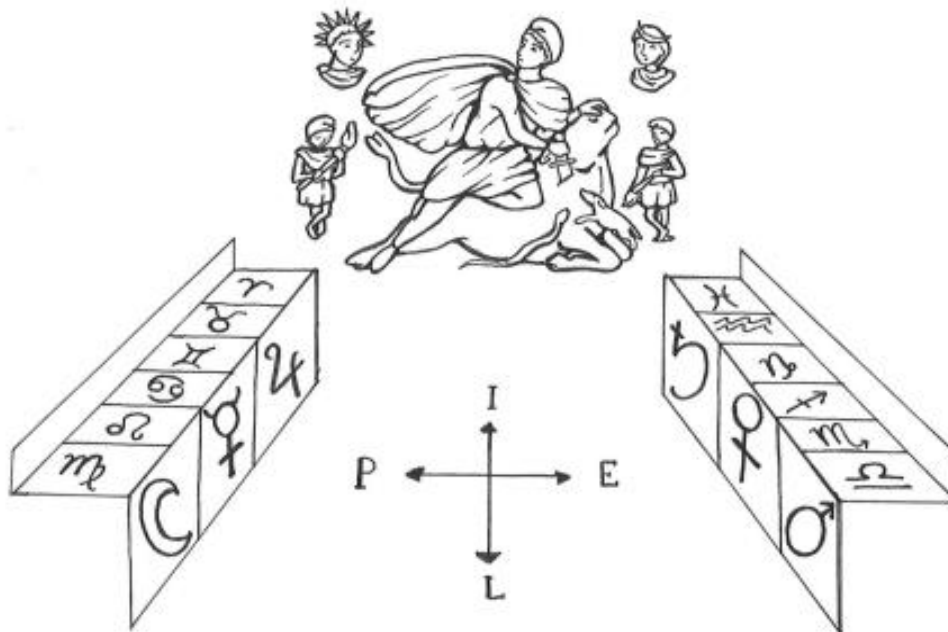
Auringonpalvonta levisi 200 – 300-luvuilla myös osaksi keisarikulttia, ja monet silloin hallinneista keisareista pitivätkin Sol Invictusta suojelijajumalanaan. (Hänninen ym. 2012, 200) Tämä on saattanut vaikuttaa edellä mainittujen piirteiden omaksumiseen osaksi Sol Invictustakin, sillä keisarit luonnollisesti halusivat suojelijajumalansa olevan mahdollisimman voimakas. Kun Sol Invictus yhdistettiin osaksi keisarikulttia, niin myös tähän jumalaan liitetyt ulkonaiset piirteet, kuten valonkehä ja sädekruunu, siirtyivät osaksi keisarilista ikonografiaa. Lisäksi kuvaustapa, jossa keisaria ei esitetty auringonjumalaan rinnastettuna, vaan tämän seurassa, oli yleinen erityisesti kolikoissa. Luultavasti juuri keisarikultista myös kristityt omaksuivat sädekehän osaksi omaa kuvastoaan osoittamaan hahmojen pyhyttä. (Hänninen ym. 2012, 201.)

Kuva 7. Kultakolikko, jossa "Voittamaton Konstantinus" kuvattuna Sol Invictuksen seurassa. 313jaa. Cabinet des Médailles. Pariisi. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Constantine_multiple_CdM_Beistegui_233.jpg

Myöhäiskeisariajalla aurinkosymboliikkaa käytettiin siis varsin paljon erilaisissa uskonnollisissa yhteyksissä. Oli esimerkiksi hyvin yleistä rinnastaa palvonnan kohteena oleva jumala Sol Invictukseen tai kuvata tämä hänen seurassaan. Tauroktoniassa esiintyvä Sol on siis mithralaisten muualta omaksuma hahmo, ja sen esiintyminen heidän ikonografiassaan kertoo sekä auringonpalvonnan suosiosta myöhäiskeisariajalla että mithralaisuuden tiiviistä yhteyksistä heitä ympäröivään kulttuuriin.

3.2 Sol osana universumia kuvastavaa mithraeumia

Kuva 8. Sette Sferen mithraeum sisääntulon suunnalta. Sivupenkeissä kuvattuna 12 zodia-kin merkkiä sekä kulttihierarkian tasoja kuvastavien planeettojen symbolit. Tehty Roger Beckin (2006, 104) mallin pohjalta. Havainnollistava piirros Salla Salmela.

Universumin kuvaksi suunnitellussa mithraeumissa Sol ei enää suoranaisesti kuvaava aurinkoa, mutta viittaa kuitenkin tämän vuotuisen kiertorataan maapallon ympäri sekä tähän tapahtumaan yhdistettyihin asioihin. Tämän kulttipaikan rakennetta kuvaillessani käytän esimerkkinä Ostiassa sijaitsevaa Sette Sferen mithraeumia. On hyvä ottaa huomioon, etteivät läheskään kaikki mithraeumeista yltäneet samaan idealistiseen universumin kuvaustapaan, kuin se. Seuraavaksi kuvailtu rakenne onkin siis ihanne, joka jäi lähes aina osittain toteutumatta. (Beck 2006, 70.)

Mithraeumit sijaitsivat usein luolassa tai jossain muussa maanalaisessa paikassa, sillä nämä olivat sisäpuolia ilman ulkokuorta, aivan kuten universuminkin ajateltiin olevan (Gordon 1076, 121). Mithraeumeissa muun muassa uhrattiin

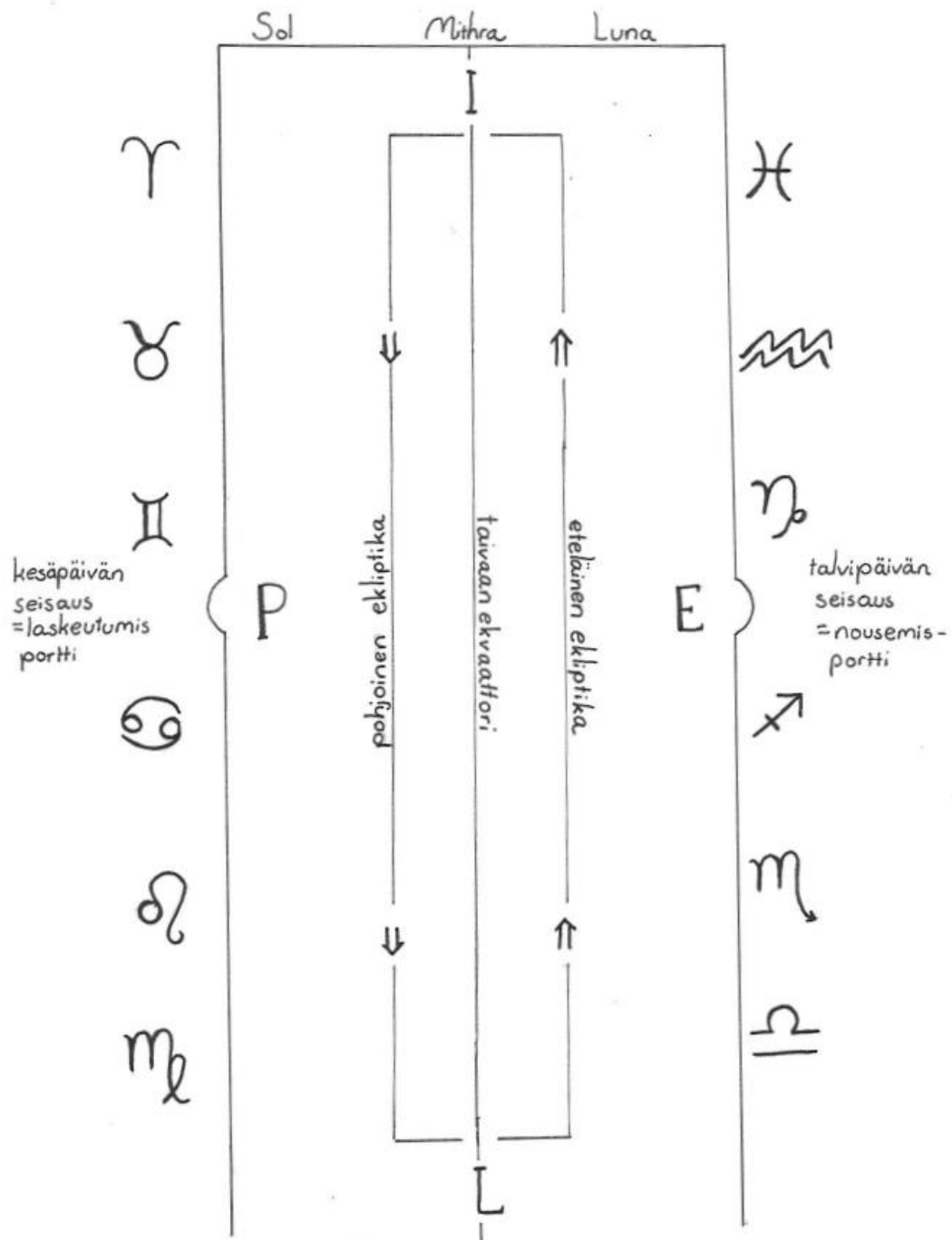
Mithralle sekä nautittiin pyhiä rakkaudenaterioita (Mustakallio 2008, 121). Niiden tärkeimpänä tehtävänä oli kuitenkin toimia välineenä, jonka kautta mithralaiset perehtyivät uskontonsa salaiseen tietoon, etenkin sielujen taivaasta laskeutumiseen sekä sinne takaisin nousemiseen (Beck 2000, 147). Tämä tekeekin niistä erittäin oleellisia uskonnon harjoittamisen kannalta. Voisi jopa sanoa, että ilman mithraeumeja ei ollut myöskään mithralaisuutta (Gordon 1976, 119). Näistä kulttipaikoista tehtiin usein suorakaiteen muotoisia etenkin taloudellisista syistä. Mutta aivan kuten tauroktonian, niidenkin funktiota olisivat sopineet paremmin kuvaamaan maailmankaikkeuden muotoa mukailevat kaarevat linjat. (Beck 2006, 106.)

Mithraeumien tapa kuvata universumia edusti keisariajan Roomassa yleistä geosentristä käsitystä kosmoksesta. Sen mukaan maata kiersi seitsemän planeettaa kukin omissa sfääreissään ja kaikkein korkeimpana sijaitti kiintotähtien sfääri (Gordon 1976, 125). Mutta huolimatta siitä, että nämä kulttipaikat suunniteltiin maailmankaikkeuden kuviksi, niin sana "kuva" itsessään saattaa olla hieman harhaanjohtava staattisesta merkityksestään johtuen. Mithralaisille mithraeum oli enemmän, kuin pelkkä toisinto universumista. Toisaalta myöskään "samankaltaisuus" (*likeness*) ei Beckin mukaan kuvaa kosmoksen ja mithraeumin suhdetta riittävän tarkasti. Nämä kulttipaikat, tai niiden sisältämät taivaankappaleita kuvastavat symbolit, eivät näet luonnollisestikaan olleet samalla tavalla liikkeessä, kuin niiden todelliset vastineet taivaalla. (Beck 2006, 72.) Gordonin mukaan mithraeumin merkityksen voikin ymmärtää samalla tavalla, kuin jumalan kuvan: puoliksi maallisenä ja puoliksi jumalallisena (Gordon 1976, 120).

Mithraeumin neljä seinustaa kuvastavat neljää pääilmansuuntaa, jotka eivät kuitenkaan välttämättä olleet maantieteellisen tarkkoja, vaan lähinnä viitteellisiä (Beck 2000, 162). Gordon onkin ehdottanut näiden kulttipaikkojen kuvanneen pikemminkin ideaalia, kuin todellista maailmankaikkeutta (Gordon 1976, 126). Astuttaessa ovesta sisään vasemmalle jäävä seinä edustaa pohjoista ja oikeanpuoleinen etelää. Tämä on päätelty etenkin seinustoilla, tai Sette Sferen taupauksessa seinien vierustoilla olevissa penkeissä, kuvatuista tähtimerkkien symboleista. Vasemmanpuoleiset merkit käsitettiin antiikin astronomiassa yleisesti

pohjoisina ja oikealla sijaitsevat puolestaan eteläisinä merkkeinä. Todennäköisesti mithralaisetkin tekivät tällaisen jaon niiden välillä. (Gordon 1976, 126.) Sisääntulon puoleinen seinusta edustaa itää ja vastapäinen seinä, jolla tauroktoniakin sijaitsee, länttä. Universumilla ei tosin nähty olevan konkreettisia länsi- ja itäpäitä, joten nämä kaksi seinää kuvastavatkin lähinnä maapallon etelä-pohjoisakselia kiertävää liikettä. (Beck 2000, 162)

Taivaan ekvaattori, eli päiväntasaajan taivaalla sijaitseva heijaste, sijaitsee keskellä keskikäytävää pohjoisen ja etelän välissä. Myös ekliptika, eli näennäisesti ajateltuna auringon vuosittainen kiertorata maapallon ympäri, kulkee taivaan ekvaattorin tavoin keskikäytävän poikki, mutta vain kallistuen ylhäältä pohjoista ja alhaalta etelää edustavalle puolelle. (Beck 2000, 162-163.) Näiden kahden kehän sijainnin hahmottamista auttaa niiden kuvittelemisen vertikaalisesti avautuviksi renkaiksi. Tauroktoniassa kuvattu Mithra siis ikään kuin sijaitsee taivaan ekvaattorilla eteläisen ja pohjoisen ekliptikan leikkauspisteessä pohjoiset tähtimerkit oikealla ja eteläiset tähtimerkit vasemmalla puolellaan. Tämä kuvastaa sen keskeistä asemaa sekä universumin tapahtumien kontrolloijana että tasapainottajana (Beck 2000, 159).

Kuva 9. Sette Sferen mithraeumin pohjapiirustus. Nuolet kuvaavat auringon liikesuuntaa ekliptikalla. Tehty Roger Beckin (2000, 161) mallin pohjalta. Havainnollistava piirros Salla Sal-mela.

3.2.1 Auringon matka pohjoisella ekliptikalla

Ekliptika kulkee siis puoliksi Kravun ja puoliksi Kauriin kääntöpiirillä, ja mithraeumissa näiden vastineet ovat huoneen vasen ja oikea puoli. Tauroktonia on huoneen päädyssä niin, että Sol jää sen vasemmalle ja Luna oikealle puolelle. Tämän myötä Sol ikään kuin sijaitsee universumin pohjoisella puoliskolla. Näin myös vasemmalla puolella istuvat henkilöt olivat Solin alueella, ja oikealla istuvat puolestaan Lunan (Beck 2000, 170). Syy sille, että auringonjumala sijoitettiin hieman paradoksaalisesti pohjoiseen, löytyy auringon kiertoradasta. Auringon ollessa Kravun kääntöpiirillä pohjoisella pallonpuoliskolla luonnollisesti oli kesä. Gordonin mukaan Sol onkin yhteydessä sekä auringon matkaan pohjoisella ekliptikalla että tähän tapahtumaan yhdistettyihin kesään ja kevääseen. Sen aurinkoa kuvastava olemus ikään kuin kuvaa vuoden lämpimämpää puolikasta, ennen kuin aurinko jälleen laskeutuu eteläiselle ekliptikalle syksyn alkaessa. (Gordon 1988, 55.)

Heinäkuussa koittava kesäpäivänseisaus on vuoden pisin päivä, jolloin aurinko vaikuttaa pohjoisella pallonpuoliskolla paistavan kohtisuoraan taivaalta. Silloin sen myös nähtiin olevan korkeimmillaan vuotuisella matkallaan. Vastavasti talvipäivänseisauksen aikaan auringon ajateltiin olevan alimmillaan. Ylhäällä oleminen yhdistyy universaalisti voittamiseen ja alhaalla oleminen häviämiseen, ja Gordonin mukaan mithralaiset liittivät tämän ajatuksen auringon maapalloa kiertävään liikkeeseen. Auringon ollessa alimmillaan, eli talvipäivänseisauksen kohdalla, se oli heikko ja ikään kuin hävinnyt tai kuollut. Siitä kuitenkin alkoi sen kiipeäminen takaisin pohjoisella ekliptikalla sijaitsevalle kesäpäivänseisakselle, jossa se oli voimakkaimmillaan. (Gordon 1988, 60.)

Kesäpäivän seisaus symboloikin mithralaisille auringon saavuttamaa voittoa, ja johtuen Mithran identifioimisesta aurinkoon, tämän hetken voidaan nähdä kuvaavan myös voiton saavuttanutta Mithraa. Solin kuva puolestaan oli yhteydessä kesäpäivänseisaukseen, minkä seurauksena se merkitsee aurinkoa huipupisteessään, eli toisin ajateltuna voittanutta Mithraa. Tämä yhteys ei tosin ole aivan itsestään selvä. Sol sijaitsee mithraeumissa periaatteessa aivan eri kohdalla, kuin varsinainen kesäpäivänseisaus. Kuitenkin monet muutkin mithraeumin

universumia kuvastavaan luonteeseen liittyvät asiat olivat mithralaisten mielikuvituksen varassa. Onkin aivan mahdollista, että Solin ja kesäpäivänseisauksen saman puoleinen sijainti riitti mithralaisille kuvaamaan niiden yhteyttä. (Gordon 1988, 65.)

3.2.2 Sielujen laskeutuminen kesäpäivänseisaukselta

Mithralaisten käsitys kosmologiasta oli tiiviisti yhteydessä heidän uskonoppiinsa. Kohtien, joilta sielujen uskottiin tulevan maailmaan ja poistuvan sieltä, nähtiin sijaitsevan kiintotähtien sfäärillä olevilla kesä- ja talvipäivänseisauksilla. Kesäpäivänseisauksella, jolla laskeutumisporthin uskottiin sijaitsevan, on mithraeumeissa puolella välissä vasenta eli pohjoista penkkiriviä. Kuljettuaan tämän portin läpi sielujen uskottiin laskeutuvan seitsemän planetaarisen sfäärin kautta maailmaan. Vastaavasti keskellä oikeanpuoleista eli eteläistä penkkiriviä sijaitsee talvipäivänseisauksella, jonka läpi sielujen uskottiin palaavan takaisin tuonpuoleiseen kohottuaan ensin Saturnuksen sfäärille. (Gordon 1976, 128.) Toisinaan nämä kohdat on merkitty seiniin tehdyillä pienillä lovilla (kuva 9). Koska laskeutumisporthi sijaitsee kesäpäivänseisauksella, sielujen uskottiin laskeutuvan maailmaan samalla hetkellä, kun aurinko saavutti lakipisteensä. Sol siis ilmeisesti kuvasti mithralaisille mahdollisen kesäpäivän viittaavan merkityksensä kautta myös sielujen maailmaan laskeutumista. (Gordon 1976, 126.)

Tästä tosin saattaa herätä kysymys miksi auringonjumala, joka yhdistettiin muun muassa ylhäällä olemiseen ja voittamiseen, merkitsi myös sielujen laskeutumista kuolevaisuuteen. Jumalansa aurinkoon rinnastavan uskonnon voisi kuvitella yhdistäneen Solinkin pikemminkin kuolemattomuuteen kohoamiseen. Tämä tapahtuma kuitenkin yhdistyy hieman käänteisesti kuun jumalatar Lunaan (Gordon 1976, 127). Tälle epäloogisuudelta vaikuttavalle seikalle on selityksenä se, että vaikka auringon nähtiin saavuttavan huippunsa kesäpäivänseisauksissa, niin tältä kohdalta se myös aloitti laskeutumisensa kohti talvipäivänseisauksista. Symbolisessa mielessä siis kuolemaansa. Joten koska aurinko aloitti matkansa kohti "kuolemaa" kesäpäivänseisauksen aikaan, niin tämä oli ihmis-

sieluillekin sopiva aika laskeutua kiintotähtien takana sijaitsevasta kuolematto-
masta olotilasta kuolevaisuuteen. (Gordon 1976, 130) Tässä tulee ilmi yksi
mithralaisten uskomusjärjestelmän olennainen osa: he näkivät maailmaan las-
keutumisen sielun kuolemana, ja kuoleman jälkeisen lopullisen taivaaseen ko-
hoamisen elämänä (Gordon 1976, 156).

Tauroktoniassa kuvatulla Solilla vaikuttaa siis olevan yhteyksiä sielujen tai-
vaasta laskeutumiseen. Mutta sen, miksi laskeutumisportti sijaitsi juuri kesäpäi-
vänseisauksella, voi selittää toisellakin tavalla. Tällöin sen syynä olisi yksinker-
taisesti sen pohjoinen sijainti. Pohjoisen tuulen kylmyyden virkistävän ja elvyt-
tävän vaikutusten vuoksi kyseisen ilmansuunnan voi nähdä sieluille sopivana
paikkana laskeutua maailmaan ja maanpäälliseen elämään. Etelän lämmöllä
puolestaan on vapauttavia vaikutuksia, minkä takia sielut vapautuivat maan-
päällisestä elämästä ja nousivat taivaaseen juuri Kauriin kääntöpiirin puolelta.
(Gordon 1976, 161.) Tämän teorian mukaan laskeutuminen ei siis ole niinkään
yhteydessä kesäpäivänseisaukseen ja sieltä tapahtuvaan auringon laskeutumi-
seen, vaan pikemminkin pohjoiseen liitettyihin ominaisuuksiin. Näin ajateltuna
Sol ei siis ainakaan suoranaisesti merkitsisi sielujen taivaasta laskeutumista.

Siinä missä Solin tauroktoniassa saamat merkitykset heijastelevat myö-
häisantiikissa suosittua tapaa kuvata ja palvoa aurinkoa erilaisissa uskonnollis-
sävytteisissä yhteyksissä, niin sen mithraeumissa saamien merkitysten voidaan
nähdä kertovan pikemminkin samanaikaisesta uskonnon ja filosofian sekoittu-
misesta. Kyseinen ilmiö alkoi yleistyä Roomassa etenkin 200-luvulta alkaen (Sih-
vola ja Thesleff 1994, 395). Kuten aiemmin tuli ilmi, ajatus sielujen laskeutumi-
sesta maailmaan ilmeni myöhäisellä keisariajalla ainakin gnostilaisuudessa, jossa
sielun tai ihmisen hengellisen minän, jota usein kutsuttiin stoalaisittain *pneu-
maksi*, uskottiin langenneen ruumiillisuuteen jumalallisesta kodistaan (Sihvola ja
Thesleff 1994, 428). Myös uusplatonilaisten keskuudessa esiintyi näkemys sielun
pre-eksistenssistä eli ennaltaolemassaolosta (Hänninen ym. 2012, 316). Solin
mithraeumin symbolikokonaisuudessa saaman sielujen taivaasta laskeutumi-
seen viittaavan merkityksen voikin nähdä heijastelevan ajalle ominaisia uskon-
nollis-filosofisia ideologioita.

3.2.3 Solin yhteys kulttihierarkiaan

Kuten aiemmin tuli ilmi, mithralaiset perehtyivät uskontonsa salaiseen tietoon mithraeumien kautta. Tähän liittyi myös näihin huoneisiin sisältyvä kulttihierarkiaa kuvaavat symbolit. Sette Sferessä ne on kuvattu sivupenkkeihin (kuva 8), mutta toisinaan ne sijoitettiin jonnekin muualle, kuten keskikäytävän lattiaan. On kuitenkin hyvä huomata, ettei kulttihierarkia ollut ensisijaisesti fyysinen kokonaisuus, vaan mithralaisten välinen järjestelmä, jota vain kuvattiin siihen liitetyillä symboleilla. Näitäkään ei kuitenkaan esiintynyt läheskään kaikissa mithraeumeissa. Tästä voikin päätellä, että kulttihierarkia ei ollut täysin vakiintunut normi kaikkien paikallisyhteisöjen keskuudessa. (Beck ja Panagiotidou 2017, 47.)

Mithran mysteereihin tutustumiseen tarvittiin mithraeumin sisältämien symbolien tarkastelun lisäksi rituaaleja, jotka nykypäivän näkökulmasta katsottuna saattavat vaikuttaa varsin eriskummallisilta. Niihin sisältyi muun muassa liikkuvien taivaankappaleiden esittämistä (Beck 2000, 157). Erityisen tärkeässä roolissa näissä kosmisissa näytelmissä oli kulttihierarkian toiseksi ylintä tasoa, auringon viestinviejää, edustava henkilö (Beck 2000, 147). Beckin mukaan tämä ei kuitenkaan nimestään huolimatta esittänyt auringon asioilla juoksevaa lähettiä, vaan itse aurinkoa ekliptikaa pitkin etenevällä kiertoradallaan (Beck 2006, 76). Auringon viestinviejän rituaaliseen rooliin kuului kiertää mithraeumia vastapäivään niin, että liike eteni mithraeumin vasenta seinämää pitkin tauroktonian luota sisäänkäynnille, ja sieltä jälleen huoneen oikeaa puolta takaisin kulttireliefin luokse (kuva 9). Tämä liikerata ikään kuin herätti mithraeumin eloon ja aktivoi sielujen taivaasta laskeutumisen sekä sinne takaisin nousemisen mysteerin. (Beck 2000, 163.)

Vaikka Sol ei esiinny kulttihierarkian tasoja kuvaavissa symboleissa, niin mithralaiset kuitenkin yhdistivät auringon viestinviejän aurinkoon (Beck 2006, 76). Tästä voi päätellä sen mahdollisesti jollain tavalla olevan yhteydessä myös Soliin, joka oli auringon personifikaatio. Kulttihierarkian ylin taso, eli isä, puolestaan yhdistettiin Mithraan ja Saturnukseen (Beck 2000, 147). Tutkijoiden keskuudessa on aiheuttanut keskustelua, miksi mithralaisessa kosmologiassa juuri

Saturnus oli aurinkoakin korkeammalla oleva ja Mithraan yhdistetty planeetta. Tuntuu loogisemmalta, että jumalaansa aurinkona palvovat mithralaiset olisivat halunneet yhdistää sen kulttihierarkiassaankin tähän planeettaan. Yksi selitys tälle järjestykselle on se, että monet antiikin ajan astronomit pitivät Saturnusta auringon tähtenä. Esimerkiksi Ptolemaioksen (n. 85 – n. 165) mukaan persialaiset, joiksi hän mithralaisia nimitti, palvoivat Saturnusta Mithra-Helioksena. Myös ilmeisesti jo babylonialaisessa astrologiassa tämä planeetta oli käsitetty yötaivaan aurinkona, eli ikään kuin auringon öisenä vastinparina. (Barton 1994, 202-203.) Tämä näkemys Saturnuksen roolista ainakin osaltaan selittäisi myös kulttihierarkiankin järjestystä.

Mikäli mithralaiset siis tosiaan yhdistivät Solin auringon viestinviejän tasoon, niin tämän voidaan nähdä kertovan esimerkiksi sen alisteisesta asemasta Mithraan nähden. Toisaalta kyseessä kuitenkin oli toiseksi ylin taso, mistä puolestaan voi päätellä Solin olleen uskonnon harjoittajille toiseksi tärkein jumala heti Mithran jälkeen. Jos Sol yhdistettiin jollain tavalla aurinkojuoksijaan, niin silloin sen merkitys saattaisi olla yhteydessä myös mithraeumissa suoritettaviin auringon liikettä kuvaaviin rituaaleihin. Tämän seurauksena se saattaisi olla epäsuorasti yhteydessä myös auringon vuosittaiseen kiertorataan koko ekliptikalla, eikä ainoastaan sen pohjoisella puoliskolla tai päivittäiseen matkaan taivaankannen yli.

4 PÄÄTÄNTÖ

Tutkielmani tavoitteena oli selvittää, minkälaisia merkityksiä auringonjumala Sol saa mithralaisessa ikonografiassa. Vaikka tämän uskonnon kuvastosta on tehty melko paljon tutkimusta, sitä kuitenkin on yleensä tarkasteltu kokonaisuutena nostamatta esille yksittäisten hahmojen syvällisempiä merkityksiä. Tämä on toisaalta ymmärrettävää, sillä mithralainen ikonografia muodostaa tiiviin kokonaisuuden, jonka osia ei voi täysin erottaa toisistaan. Omassa tutkielmassani pyrin kuitenkin parhaani mukaan nostamaan tarkastelun kohteeksi ainoastaan Solin, ja käsittelemään sen merkitystä niin laaja-alaisesti, kuin kandidaatintutkielman puitteissa vain on mahdollista.

Tarkastelin tätä auringonjumalaa kahdessa eri kontekstissa: ensin osana tauroktoniaa, ja tämän jälkeen osana mithraeumia. Lisäksi pohdin sen yhteyttä kulttihierarkiaan sisältyvään auringon viestinviejän tasoon. Kyseessä on myöhäiskeysariajan Roomassa varsin suosittu jumaluus, minkä seurauksena oli mielenkiintoista tutkia, liittivätkö mithralaiset kyseiseen hahmoon muitakin merkityksiä, kuin sen ilmeinen viittaussuhde aurinkoon ja sen liikkeeseen. Sen lisäksi minkälaisia merkityksiä mithralaiset itse Soliin mahdollisesti yhdistivät, pyrin tutkielmassani käsittelemään myös sitä, mitä sen ilmeneminen tämän salaperäisen uskonnon kuvastossa kertoo laajemmin aikakauden uskonnollisista ja filosofisista suuntauksista.

4.1 Tutkimustulokset ja tutkimuksen luotettavuus

Tutkimusprosessin aikana Sol osoittautui odotetun mukaisesti merkitykseltään moniulotteisemmaksi, kuin mitä se ehkä ensisilmäyksellä antaa itsestään ymmärtää. Osana tauroktoniaa se kuvaa lähtöoletuksen mukaisesti ennen kaikkea aurinkoa ja sen matkaa taivaankannen yli. Tähän tosin liittyy muitakin merkityksiä, kuten muiden taivaankappaleiden liikkeen sekä ajan kulumisen kuvaaminen. Lisäksi arvelin, että Sol on saatettu nähdä mithralaisten keskuudessa ihmisten toimia tarkkailevana jumaluutena, kuten auringonjumala on nähty monissa

muissakin maailman uskonnoissa. Tapa, jolla Sol on kuvattu valjakoillaan tai vaan yli kiitävänä hahmona, saattaa puolestaan kertoa ympäröivän yhteiskunnan tiiviistä vaikutuksesta mithralaiseen kuvastoon. Samankaltainen kuvamalli nimittäin esiintyi muissakin samanaikaisissa uskonnollisissa yhteyksissä, eikä olutkaan mithralaisten omaa keksintöä.

Solin voi myös nähdä viittauksena Sol Invictuksen kultin ja mithralaisuuden vahvoihin yhteyksiin. Molemmista näistä uskonnoista auringonpalvonta oli tärkeässä roolissa, ja oman jumalan nähtiin olevan kaikkien muiden jumalien yläpuolella. Tästä huolimatta mithralaiset kuitenkin saattoivat palvoa Mithran ohella myös Sol Invictusta. Mikäli he rinnastivat myös tauroktoniassa esiintyvän Solin Sol Invictukseen, mikä olisi pääteltävissä ainakin niiden samankaltaisesta kuvaustavasta, niin tämä saattaisi tehdä Solistakin mithralaisten palvonnan kohteeksi. Tämän myötä olisi myös mahdollista, että siihen on yhdistetty Sol Invictukseen liitettyjä asioita, joita olivat esimerkiksi valta ja voitto.

Mithralaisuuden ja Sol Invictuksen kultin lisäksi aurinkosymboliikkaa esiintyi muidenkin samanaikaisten roomalaisten uskontojen kuvastoissa, kuten keisarikultissa, muissa mysteeriuskonnoissa sekä myöhemmin myös kristinuskossa. Tämä varsin laajalle levinnyt ilmiö lienee seurausta etenkin toisella ja kolmannella vuosisadalla jaa. Rooman uskonnollisella kentällä tapahtuneesta synkretismistä. Valtakunnan eri uskontojen kohdatessa niiden ainekset sekoittuivat keskenään, mikä näkyy erityisen vahvana niiden yhteisessä symboliikassa ja kuvamaailmassa (Hänninen ym. 2012, 309). Samaan aikaan etenkin oppineen väestön keskuudessa yleistyi tulkinta, jonka mukaan eri jumalat olivat erilaisia versioita samasta jumaluudesta, josta siitäkin seurasi uudenlaisia kultillisia yhdistelmiä. Samoin jumalten yhdistäminen ja niiden ominaisuuksien sekoittaminen lisääntyivät. (Mustakallio 2008, 124-125.)

Nämä uudet uskonnolliset ajatusmallit näkyvät hyvin sekä muista yhteyksistä peräisin olevan Solin ilmenemisenä osana mithralaista ikonografiaa, että Mithran jonkin asteisena fuusioitumisena Soliin tai Sol Invictukseen. Mithralaisessa ikonografiassa esiintyvä Sol, samoin kuin tapa rinnastaa Mithra aurinkoon,

heijastelivat myöhäisantiikin yleistä uskonnollista trendiä. Tauroktoniassa esiintyvä Sol olikin muualta omaksuttu kuvalaina, eikä mithralaisten omaa tuotosta.

Kuitenkin etenkin osana mithraeumia Soliin liitettiin myös varsin omintakeisia merkityksiä, joita se tuskin sai osakseen missään muissa yhteyksissä. Mithraeumin universumia kuvastavassa rakenteessa Sol viittasi etenkin auringon kiertokulkuun pohjoisella ekliptikalla, sekä tähän liittyviin kevääseen ja kesään. Tämän lisäksi sen merkitys mahdollisesti yhdistyi sekä kesäpäivänseisaukseen että auringon ja tähän identifioidun Mithran saavuttamaan voittoon. Tähän liittyen Sol saatettiin myös yhdistää sielujen taivaasta laskeutumiseen. Etenkin jälkimmäinen saattaa kertoa aikakaudelle ominaisesta uskonnon ja filosofian sekoittumisesta, sillä mithralaiset mitä ilmeisemmin omaksuivat oppeihinsa ajatuksen sielun taivaallisesta alkuperästä ja sen laskeutumisesta maailmaan uusplatonilaisesta ja gnostilaisesta filosofiasta. Näiden tauroktoniassa ja mithraeumissa saamiensa merkitysten lisäksi Sol on saatettu liittää myös kulttihierarkian toiseksi ylimpään tasoon eli auringon vietinviejään, jolloin se mahdollisesti olisi saanut osakseen myös tähän yhdistettyjä asioita, kuten auringon matka koko ekliptikan ympäri.

Solin mithralaisessa ikonografiassa sama merkitys kertookin siis osaltaan sekä siitä, miten mithralaiset itse hahmottivat maailmaa, että laajemmin roomalaisessa maailmassa ilmenneistä uskonnollisista ja filosofista ilmiöistä ja suuntauksista. On tosin hyvä ottaa huomioon, että tutkimustulokset ovat luonteeltaan varsin hypoteettisia johtuen siitä, että kyseessä on lähes kahdentuhannen vuoden takainen mysteeriuskonto. Onkin mahdotonta saada täyttä varmuutta siitä, millaisia merkityksiä mithralaiset todella antoivat uskontonsa kuvastolle.

Tutkielmani luotettavuutta horjuttaa jossain määrin myös se, että se pohjautuu suurelta osin ainoastaan Roger Beckin ja Richard Gordonin saamiin tutkimustuloksiin. Tähän on syynä se, että en havainnut muita tutkijoita jotka olisivat käsitelleet juuri Solin merkitystä yhtä laajasti kuin nämä kaksi. Puolustuksekseni voin kuitenkin todeta, että kyseessä on kaksi mithralaista ikonografiaa ehkä perusteellisimmin tutkinutta henkilöä, minkä seurauksena omatkaan tutkimustulokseni eivät voi olla kovin kaukana alalla vallitsevista yleisesti hyväksytyistä

teorioista. Mithralaisen ikonografian tutkimus on tosin jatkuvasti liikkeessä. Saattaa hyvinkin siis olla, että viime aikoina suosiossa olleet kosmologiaan ja astronomiaan viittaavat tulkintatavat tulevat tulevaisuudessa väistymään muiden suuntausten tieltä. Uudet tutkimustulokset saattavat tuoda lisätietoa niin Solin, kuin muidenkin mithralaisessa kuvastossa esiintyvien hahmojen ja symbolien merkityksestä.

Tutkielmani sisältöön saattaa myös aiheuttaa vääristymää se, että analysoin ainoastaan Solin merkitystä jättäen sen vastinparin, kuunjumalatar Lunan, lähes täysin huomiotta. Tämän seurauksena käsittelin ikään kuin vain sekä taurkotonian että mithraeumin toista puolta. Tekemäni raja-
aus on kuitenkin sinänsä perusteltu, että vaikka nämä kaksi jumaluutta ovatkin toistensa vastinparit ja näin ollen täydentävät toistensa merkityksiä, niin aurinkosymboliikalla on mithralaisessa ikonografiassa huomattavasti kuuta merkittävämpi rooli. Tämän seurauksena Luna olisi joka tapauksessa jäänyt Solia vähäisemmälle huomiolle.

Sen lisäksi, että rajasin pois Lunan, jätin käsittelemättä myös joihinkin kulttoreliefeihin sisältyvät Mithraa ja Solia esittävät narratiiviset kuvat. Mielenkiintoisesta sisällöstään huolimatta niistä oli saatavilla hyvin niukasti lähdekirjallisuutta. Nämä kuvat ovat myös melko harvinaisia ja se, että käsittelin ainoastaan tauroktonian vasemmassa yläkulmassa kuvattua Solia, saattaa tehdä tutkimustuloksistani paremmin yleistettäviä.

4.2 Jatkotutkimusaiheet

Koska käsittelin tutkielmassani ainoastaan tauroktoniassa esiintyvän Solin merkitystä, niin jatkossa saattaisi olla antoisaa tutkia edellä mainittuja Solin ja Mithran vuorovaikutusta kuvaavia yksittäisiä kuvia. Niissä näiden kahden aurionjumalan suhde tulee selkeämmin esille, kuin omassa tutkimuskohteessani. Saattaisi olla mielenkiintoista tutkia, mistä nämä kuvat kertovat, mikä niiden merkitys oli mithralaisille ja mistä ne juontavat juurensa. Onko kyseessä esimerkiksi jokin iranilaiseen Mithra-kulttiin pohjautuva myytti, vai ovatko nämäkin kuvat enemmänkin kreikkalais-roomalaisen kulttuurin tuotetta?

Toinen kiinnostava aihe, jota en juurikaan käsitellyt omassa tutkielmassani, on Mithran rinnastuminen aurinkoon. Yksi näkökulma tämän aiheen tarkastelemisen voisi olla esimerkiksi se, kuinka Mithran ja härän voi tauroktoniassa nähdä kuvaavan kuuta ja aurinkoa, jolloin härän surmaaminen kuvastaisi ensisijaisesti näiden kahden taivaankappaleen vuorovaikutusta. Tämä tulkintatapa ei ollut oleellinen oman tutkielmani kannalta, minkä takia en syventynyt siihen. Se kuitenkin avaa mielenkiintoisia näkökulmia niin Mithran ja härän, kuin muidenkin tauroktoniassa esiintyvien hahmojen merkitykseen, ja mahdollisesti olisikin jatkotutkimuksen arvioinen.

Sivusin tutkielmassani jonkin verran aurinkosymboliikan esiintymistä muiden Rooman myöhäiskeisariajan uskontojen kuvastoissa, mutta tästäkin voisi tehdä laajempaa vertailevaa tutkimusta. Jatkotutkimuksen kannalta saattaisi olla antoisaa esimerkiksi kartoittaa tarkemmin sitä, kuinka auringonjumalaa kuvattiin eri uskontojen kuvastoissa, minkälaisia merkityksiä se sai osana niitä sekä missä määrin eri jumaliin liitettiin sen piirteitä. Kristillisen kuvaston tutkimisen kannalta saattaisi olla mielenkiintoista tarkastella esimerkiksi sitä, ovatko Sol ja Sol Invictus sekä muut antiikin maailmassa esiintyneet auringonjumalat vaikuttaneet siihen, kuinka Kristus on kuvattu myöhempien aikakausien taitessa.

LÄHTEET

Painetut lähteet:

- Barton, Tamsyn. 1994. *Ancient Astrology*. New York ja Lontoo: Cambridge University Press.
- Beck, Roger. 1988. *Planetary gods and planetary orders in the mysteries of Mithras*. Leiden: Brill.
- Beck, Roger. 1998. "The Mysteries of Mithras: A New Account of Their Genesis." *The Journal of Roman Studies*, Vol. 88: 115-128.
<http://www.jstor.org/stable/300807>
- Beck, Roger. 2000. "Myth Doctrine, and Initiation in the Mysteries of Mithras: New Evidence from a Cult Vessel." *The Journal of Roman Studies*, Vol. 90: 145-180. <http://www.jstor.org/stable/300205>
- Beck, Roger. 2006. *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire: Mysteries of the Unconquered Sun*. New York: Oxford University Press.
- Beck, Roger ja Olympia Panagiotidou. 2017. *The Roman Mithras Cult: A Cognitive Approach*. Bloomsbury Publishing.
- Campion, Nicholas. 2012. *Astrology and Cosmology in the World's Religions*. New York ja Lontoo: York University Press.
- Clauss, Manfred. 2000. *The Roman cult of Mithras: the god and his mysteries*. Kääntänyt saksasta englanniksi Richar Gordon. Edinburg: Edinburg University Press.
- Gordon, Richard. 1972. "Mithraism and Roman society." *Image and Value in the Graeco-Roman World: Studies in Mithraism and Religious Art*, toimittaja Richrad Gordon, 92-121. Norfolk: Variorum.
- Gordon, Richard. 1976. "The sacred geography of a mithraeum; the example of Sette Sfere." *Image and Value in the Graeco-Roman World: Studies in Mithraism and Religious Art*, toimittaja Richrad Gordon, 119-65. Norfolk: Variorum.
- Gordon, Richard. 1988. "Authority, salvation and mystery in the Mysteries of Mithras." *Image and Value in the Graeco-Roman World: Studies in Mithraism and Religious Art*, toimittaja Richrad Gordon, 45-88. Norfolk: Variorum.
- Hänninen, Marja-Leena, Maijastiina Kahlos ja Ulla Lehtonen. 2012. *Uskonnot antiikin Roomassa*. Helsinki: Teos.

- Mustakallio, Katariina. 2008. *Uskonto ja yhteisö antiikin Roomassa*. Helsinki: Gaudemus.
- Ockenström, Lauri. 2012. "Erwin Panofskyn ikonologia ja sen perintö." Teoksessa *Taidetta tutkimaan, menetelmiä ja näkökulmia*, toimittajat Annika Wænerberg ja Satu Kähkönen, 211-30. Jyväskylä: Kampus Kustannus.
- Sick, David H. 2004. "Mit(h)ra(s) and the Myths of the Sun." *Numen*, Vol. 51, No 4: 432-467. <http://www.jstor.org/stable/3270454> (painamaton)
- Sihvola, Juha ja Holger Thesleff. 1994. *Antiikin filosofia ja aatemaailma*. Juva: WSOY.
- Ulansey, David. 1989. *The origins of the Mithraic mysteries: cosmology and salvation in the ancient world*. New York: Oxford University Press. paitettu
- Watson, Alaric. 1999. *Aurelian and the Third Century*. Lontoo: Taylor & Francis Group.

Kuvaluettelo:

- Kuva 10. Lauri Ockenström. Museo nazionale romano - Terme di Diocleziano. Rooma.
- Kuva 2. Museo nazionale romano - Terme di Diocleziano. Rooma. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mitra_tauroc-tono_Terme_di_Diocleziano_Museo_Nazionale_Romana_Rome.jpg
- Kuva 3. Musee du Limes d`Aalen. Aalen.
- Kuva 11. Salla Salmela.
- Kuva 5. Kabuln arkeologinen museo. Kabul. <https://en.wikipedia.org/wiki/Cybele#/media/File:AiKhanoumPlateSharp.jpg>
- Kuva 6. British Museum. Lontoo. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Disc_Sol_BM_GR1899.12-1.2.jpg
- Kuva 7. Cabinet des Médailles. Pariisi. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Constantine_multiple_CdM_Beistegui_233.jpg
- Kuva 12. Tehty Roger Beckin (2006, 104) mallin pohjalta. Salla Salmela.
- Kuva 13. Tehty Roger Beckin (2000, 161) mallin pohjalta. Salla Salmela.